

הסתר פנים והשגחה אלוקית במקרא ובספרות חז"ל

בספר דברים ל"א, יז-יח, נאמר: "וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרת פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות. ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלוקי בקרבי מצאוני הרעות האלה. ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלוהים אחרים".

שתי שאלות מרכזיות מתעוררות למקרא פסוקים אלה. האחת פרשנית, והשנייה מבנית: מהי משמעות ההיגד "הלא על כי אין אלוקי בקרבי מצאוני הרעות האלה". ומהי משמעות החזרה על הסתרת הפנים הנזכרת פעמיים, הרי אם יכיר העם בחטאו, אין הצדקה להמשיך ולהסתיר פני ה' ממנו. שאלות אלו והיחס בין ההשגחה האלוקית המתמדת השורה על עם ישראל, מול מצב של הסתר פנים, עומדים ביסוד מאמר זה.

הרמב"ן נדרש לשתי השאלות שהוצגו לעיל: "וטעם ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלוקי בקרבי - איננו וידוי גמור כענין "והתודו את עונם" (ויקרא כ"ו, מ), אבל הוא הרהור וחרטה שיתחרטו על מעלם ויכירו כי אשמים הם". היינו, משמעות ההיגד הוא הרהורי חרטה, אבל עדיין לא וידוי גמור. בהתאם לכך, מסביר הרמב"ן גם את המשך הכתובים: "וטעם אנכי הסתר אסתיר פני (פסוק יח) - פעם אחרת (פרט למה שכבר נכתב בפסוק יז), כי בעבור שהרהרו ישראל בלבם כי חטאו לאלוקים ועל כן אין אלוקיהם בקרבם, מצאום הרעות האלה, היה ראוי לרוב חסדי ה' שיעזרם ויצילם, שכבר כפרו בעבודה זרה... ולכן אמר כי על כל הרעה הגדולה שעשו לבטוח בעבודה זרה יסתיר עוד פנים מהם, לא כמסתר פנים הראשון שהסתיר פני רחמיו ומצאום רעות רבות וצרות, רק שיהיו בהסתר פני הגאולה... עד שיוסיפו על החרטה הנזכרת ודוי גמור ותשובה שלימה, כמו שנזכר למעלה "ושבת עד ה' אלוקיך" וגוי (לעיל ל', ב). לדעת הרמב"ן, שני הפסוקים המדברים על הסתר פנים, משקפים רמות שונות של הסתר. ההסתר הראשון יביא בעקבותיו עונש של רעות רבות וצרות, מה שאין כן הסתר הפנים

השני, המתרחש אחרי שכבר הכירו ישראל בחטאייהם, אך עדיין לא התוודו ולא שבו בתשובה. הסתר פנים זה לא יגרור אחריו עונש של צרות, אלא יסתפק בהסתר פני הגאולה. לפי זה, לדעת הרמב"ן יש כאן שתי דרגות במצב הסתר הפנים¹.

הרמב"ן פירש את הביטוי "הלא על כי אין אלוקי בקרבי", כדברי הודאה וחרטה של העם, אולם לא כך סבור ר' יצחק עראמה², שלדעתו, אין בהיגד זה הודאה וחרטה, אלא דברי התרסה כלפי שמים. עם ישראל בא בטענה אל הקב"ה שבגלל שאיננו בקרבם (כלומר עזבם, לכן) מצאום רעות רבות וצרות: "וחרה אפי בהם ומצאום רעות רבות וצרות", בזמנים רבים ודורות נמשכים באלו הגלויות. הנה מתוך אלו התלאות יבאו לומר ולגזור: "הלא על כי אין אלוקי בקרבי מצאוני הרעות האלה". והכוונה, שהאלוקים אשר חשב ראשונה, או שאמרו עליו הנביאים שהוא יושב בקרבם ורואה ומשגיח ומנהיגם, נתסדר להם בזה שהוא איננו בקרבם ואינו משגיח בעניינם, כמו שאמרו שאם היה יודע, לא ישיגום אלה העיניינים הרעים ששיגום בסוף... והוא אינו אלא שנתקיים בלבם לסוף מה שנסתפק מתחילה על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' היש ה' בקרבנו אם אין. והוא אזרתם: "הלא על כי אין אלוקי בקרבי מצאוני הרעות האלה".

לפי הפרשן, מתוך הצרות הנמשכות במשך הדורות, יסיק עם ישראל שהקב"ה איננו בקרבם, וזוהי הסבה לכל צרותיהם. בהתאם לכך, מפרש ר' יצחק עראמה את עניין הסתר הפנים הכפול, שעניינו הכפלת העונש: "ולזה אמר ואנכי הסתר אסתיר פני מהם ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלוהים אחרים. ירצה שיוסיף הסתר על הסתר, תחת רעתם זאת אשר גזרו עליהם להיות לבם פונה אחרי הפקר עבודת אלוהים אחרים, כי על כן החליטו כי אין אלוקים בקרבם..." לפי ר' יצחק עראמה יש כאן מהלך, לפיו, עם ישראל יסיק מתוך צרותיו, שאין אלוקיו בקרבם והי' זנחם. כתוצאה מכך יעברו לעבוד אלוהים אחרים, מעשה אשר יגרור עונש כפול ויוסיף הסתר על הסתר³.

1. ח"ד רבינוביץ, בפירושו "דעת סופרים", ירושלים 1962 על אתר, כותב ששלוש פעמים מדובר בפרשיות סוף דברים על הסתר פנים (ל"א, יז-יח; ל"ב, כ; הסתר פנים יש גם בויקרא כ"ו, כד). הסתר פנים הוא שם להשגחה מצומצמת, המשאירה את האדם ביד תנאי הטבע. כמו לכל גזירה יש גם להסתר הפנים דרגות רבות ומיוחדות לכל אדם ולכל זמן. הוא יכול להיות מכונן גם לעניינים החמריים וגם לעניינים הרוחניים או רק לחלק מהם.

2. ר' יצחק עראמה (פרשן ספרדי שחי כדור אחד לפני הגירוש והיה מורו של אברבנאל), בספרו "עקידת יצחק" על אתר.

3. ר' עובדיה ספורנו מפרש "הלא על כי אין אלוקי בקרבי מצאוני הרעות האלה" - בשביל שסילק שכינתו מתוכנו היו אלה לנו. ובחשבם זה - לא יפנו להתפלל ולא לשוב בתשובה".

ר' יעקב מקלענבורג⁴ מבאר את נושא הסתר הפנים הכפול בדרך מקורית משלו. תחילה מעמיד הפרשן על עצם הבעיה: "אם הם מודים ואומרים "הלא על כי אין אלוקי בקרבי מצאוני הרעות האלה", שהוא החלק העיקרי בתשובה, איך בשכר זה אמר "ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא"? המחבר מדייק בלשון הכתוב, שבפסוק יז נאמר "והסתרת פני מהם", כלומר, מהם יסתיר ה' פניו, בעוד שבפסוק יח נאמר "ואנכי הסתר אסתיר פני", ולא נאמר ממי. מכאן לומד הפרשן שבהיגד הראשון ה' יסתיר פניו מהם בגלל חטאיהם, וכתוצאה מכך - ימצאום רעות רבות וצרות. בעוד שבהיגד השני: "ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה" וגו', המשמעות היא הפוכה: ה' יסתיר פניו ויעלים עיניו מחטאיהם. כלומר, כיוון שעם ישראל יודה על חטאיו באמרו: "הלא על כי אין אלוקי בקרבי מצאוני הרעות האלה", לפיכך ה' יעלים עיניו מחטאיו ולא יזכרם. לפי ר' יעקב מקלענבורג המושא של הסתר הפנים בפסוק יז, הוא עם ישראל שה' יסתיר פניו ממנו, בעוד שמושאו של הסתר הפנים שבפסוק יח, הוא החטא עצמו, שה' יתעלם ממנו כלומר יסלח⁵.

ברכה מיוחדת קובע אברבנאל בדונו בהרחבה בנושא. הסתרת פנים היא יעוד קשה מכל היעודים. כי בכל אלות הברית "לא תמצא הסתרת פנים ולא עזיבה כי אם ענשים השגחיים". ואילו כאן, כגמול על עזיבת ה', יעזוב ה' אותם ויסתיר מהם פניו. אברבנאל מטעים, שהעונש יהיה קשה במיוחד, שכן, במצב של הסתר פנים שהוא עזיבת עם ישראל למקרים, יתכן וימצאו אותם מקרים חיוביים וטובים, כפי שקורה כאשר עם נתון לשלטון המקריות. אולם במקומנו ההבטחה היא "ומצאוהו רעות רבות וצרות". דומה כי לדעת אברבנאל, אין מדובר במקומונו על הסתר פנים במשמעות של ביטול ההשגחה, אלא להיפך, הסתר הפנים יתבטא בכך, שההשגחה תגרום להם רעות רבות וצרות.

המחבר מבאר עוד את גודל הרעה שתמצא אותם דווקא בגלל היותם מושגחים תדיר על ידי ה'. כיוון שעם ישראל היה מושגח תמיד על ידי ה', לפיכך לא חיבל תחבולות ודרכים להנצל ממצבים קשים, לכן כאשר סרה מהם ההשגחה, עמדו מול הצרות חסרי ישע ויכולת להנצל. מה שאין כן בשאר העמים, שבהיותם בלתי מושגחים מגבוה, פיתחו בעצמם יכולת לעמוד מול הצרות. יתר על כן, מוסיף אברבנאל, לפי שלאומות העולם יש שרים למעלה שמליצים עליהם טובה

4. ר' יעקב מקלענבורג בפירושו ה"כתב והקבלה".

5. תחושתו של החוטא המרגיש שה' עזב והסתיר פניו ממנו, מתוארת על ידי הרב ח"ד סולוביצ'יק, בספרו "על התשובה", ירושלים תשל"ה, עמ' 230, המצטט מדברי הרמב"ם בהלכות תשובה ז', ו.

ההצלה, כמו שנאמר בדניאל י', כ: "שר מלכות יון שר מלכות פרס". ואילו לישראל לא היה שר ומזל בשמים, כי אם ה' יתברך, ולכן כאשר ה' קצף עליהם, תמצאנה אותם רעות רבות וצרות. עוד מוסיף אברבנאל: "שעם כל זה, לא תסור מהם ההשגחה לרעה ולא לטובה. רוצה לומר שתמיד ישגיח עליהם ה' ית' להענישם ככל אלות הברית, והוא אמרו "ועזבתים והסתרתני פני מהם", שהוא לעניין הטובות וההצלחות והשמירה. "והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות" - שזה יהיה בהשגחה שמשגיח בהם לרעה. וזהו הפירוש האמיתי בפסוק הזה, מסכים לפשוטי הכתובים". אברבנאל מעמיד אפוא, על כך, שהסתר הפנים איננו סותר את רעיון ההשגחה, אלא להיפך, וכי מצב של הסתר פנים הוא עצמו עונש הניתן במסגרת השגחת ה' על עם ישראל. בכך משיב אברבנאל לשאלה שהצגנו בראש עיוננו.

השגחה וביטולה

ההשגחה המתמדת השורה על ארץ ישראל ועל עם ישראל, באה לידי ביטוי במקרא, בדברי חז"ל ואצל בעלי המחשבה בישראל.

השגחה מתמדת על ארץ ישראל אנו מוצאים בתורה: "והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלוקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה" (דברים י"א, יא-יב). לפי רש"י, המפרש: "תמיד עיני ה' אלוקיך בה" - לראות מה היא צריכה ולחדש (עליה) גזירות, עתים לטובה עתים לרעה", ולפי רשבי"ם המפרש: "כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוותיו, ורעה מכל הארצות ללא שומרים", ניכר שההשגחה המתמדת על ארץ ישראל קשורה קשר הדוק להשגחה המתמדת על עם ישראל.

על ההשגחה המיוחדת האלוקית המתמדת על ישראל, מעמיד גם המדרש: "הלא על כי אין אלוקי בקרבי פצאוני הרעות האלה: אילו הוזה בגבי לא הויה אתיא לי, וציון אופרת עזבני ושכחני (ישעיהו פ"ט, א) "ותאפר ציון עזבני ה' וה' שכחני". א"ל הקב"ה, בזני יב' פזלות בראתי ברקיע ועל כל פזל ופזל בראתי לו שלושים חיל, ועל כל חיל וחיל בראתי לו ל' לגיון, ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו ל' רהטין, ועל כל רהטין ורהטין בראתי לו ל' קרטין, ועל כל קרטין וקרטין בראתי לו ל' גסתרא, ועל כל גסתרא וגסתרא תליתני בו שס"ה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה. וכולן לא בראתי אלא בשבילך, ואת אופרת עזבני ושכחתי?⁶

6. ברכות לב, ע"ב.

היטיב לבטא את רעיון ההשגחה המתמדת על ישראל, אחד מראשוני בעלי המחשבה בישראל - רבנו בחיי⁷: "כי הוא משגיח על הנהגת בני אדם כולם, לא יניחם ולא יתעלם מהם, ולא יסתור ממנו דבר מהם מִקְטַנֵּם ועד גדולם, ולא ישכיחהו דבר את דבר". וכן "שאיין ביד אחד מהברואים להועיל את נפשו ולא להזיקה ולא לזולתו, כי אם ברשות הבורא יתברך..."⁸ וכן "שיתברר אצלו כי יש לכל ההוויות שבעולם הזה מעצם ומקרה גבול ידוע, ולא יוסיף ולא יגרע על מה שגזר הבורא יתברך בכמותו, ואיכותו, וזמנו, ומקומו, אין מרבה למה שגזר במיעוטו, ולא ממעט ממה שגזר ברבותו, ולא מאחר למה שגזר להקדימו, ולא מקדים למה שגזר לאחרו..."

וכן בדברי הרמב"ן⁸: "מעט היות עובדי גילולים בעולם מימי אנוש, החלו הדעות להשתבש באמונה. מהם כופרים בעיקר ואומרים כי העולם קדמון, כיחשו בה' ויאמרו לא הוא. ומהם מכחישים בידיעתו הפרטית ואמרו: "איכה ידע אל ויש דעה בעליון" (תהלים ע"ג, יא). ומהם שידודו בידיעה ומכחישים בהשגחה ויעשו אדם כדגי הים שלא ישגיח האל בהם... וכאשר ירצה האלוקים בעדה או ביחיד, ויעשה עמהם מופת בשינוי מנהגו של עולם וטבעו, יתברר לכל ביטול הדעות האלה כולם. כי המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוך מחדשו, ויודע ומשגיח ויכול... ולכן יאמר הכתוב במופתים: "למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ" (שמות ח', יח). להורות על ההשגחה, כי לא עזב אותה למקרים כדעתם."

אולם לצד תיאורי ההשגחה המתמדת השורה על ישראל, מצויים גם הסברים ותאורים אשר לפיהם יתכנו גם מצבים בהם השכינה מסתלקת מעם ישראל. איך אפשר להלום מציאות של השגחה קבועה ומתמדת אשר לתוכה חודר מצב של הסתר פנים, שמשמעו החלשת ההשגחה או ביטולה הזמני.

תופעה של סילוק ההשגחה מעם ישראל מתוארת במקרא כמה פעמים. אחרי חטא המרגלים, ביקשו ישראל להביע את חרדתם על חטאם על ידי נסיון להעפיל ולכבוש את הארץ. אולם משה מזהיר אותם מפני מעשה חסר סכויים זה, באמרו: "אל תעלו כי אין ה' בקרבכם ולא תנגפו לפני אויביכם. כי העמלקי והכנעני שם לפניכם ונפלתם בחרב כי על כן שבתם מאחרי ה' ולא יהיה ה' עמכם" (במדבר י"ד, מב-מג). וכן בפרשת מעל עכן (יהושע פרק ז) ההשגחה האלוקית סרה מעל העם, בעקבות חטאו של אדם אחד. תיאור מרתק ומפתיע אודות עזיבת השכינה את בית המקדש, מצוי בנביא יחזקאל. לאחר שהנביא רואה תועבות גדולות של עבודה זרה הנעשות בבית המקדש, כפי שמתואר בפרק ח', רואה הנביא את הסתלקות כבוד ה' (=מציאותו) מעל המקדש בשלבים: "וכבוד אלוקי ישראל

7. רבנו בחיי, "חובות הלבבות", שער הבטחון פרק ג'.

8. רמב"ן לשמות י"ג, ט.

נעלה מעל הכרוב אשר היה עליו אל מפתן הבית" (ט"ו, ג). "ויצא כבוד ה' מעל מפתן הבית ויעמוד על הכרובים" (י"ז, יח). "ויעמוד פתח שער בית ה' הקדמוני וכבוד אלוקי ישראל עליהם מלמעלה" (שם יט). "ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמוד על ההר אשר מקדם לעיר" (י"א, כג).

לפי תיאורים אלה, בעקבות החטאים הכבדים המתרחשים במקדש, מסתלקת השכינה מן המקדש בשלבים, עד אשר נשאר המקדש ללא השראת השכינה⁹. מתיאורים אלה ניתן ללמוד שקיים מצב של סילוק השכינה, היינו, של הסתר פנים, הנובע מהתנהגות בלתי נאותה של עם ישראל. מקובל במחשבת המקובלים, שהשכינה היא אור הזורח על בני האדם. ככל שהאדם ירא שמים יותר, זורח עליו האור בעצמה רבה יותר, וכמוכן, חלילה גם להיפך.

מצבים של סילוק ההשגחה מעל היחיד מובאים גם אצל הרמב"ם¹⁰, המביא כמה דעות בנושא ההשגחה, שהאחרונה ביניהן היא דעתו שלו, לפיה, ההשגחה שורה על בעלי שכל, היינו, על מין האדם בלבד, בהתאם למידת דבקותו בה'. וכן כותב הרמב"ם¹¹ "שלפי מידת שכלו של כל בעל שכל תהיה ההשגחה בו. לכן האדם שהשגתו שלימה, ששכלו ממשך להיות עם הא-ל תמיד, תהיה ההשגחה עליו תמיד. אך האדם שהשגתו שלימה, שבמשך זמן מה התרוקנה מחשבתו מהא-ל, ההשגחה עליו תהיה רק בשעה שהוא חושב על הא-ל, ותסור ממנו בשעה שהוא עסוק". הרמב"ם ממשיך את מי שעוסק בזולת הקב"ה למי שהוא ביום המעונן, שאין השמש זורחת עליו מפני הענן החוצץ בינו לבניה. לכן, מוסיף הרמב"ם "שכל מי מבין הנביאים או המעולים השלמים, שפגעה בו רעה מרעות העולם הזה, לא פגעה בו אותה רעה, אלא בשעת הסחת הדעת ההיא. ולפי מידת אורך הסחת הדעת, יהיה גודל הצרה". הכלל היוצא מכאן הוא, ש"לא יתכן כלל שיפגע באדם ההוא מין ממיני הרעות, כי הוא עם הא-ל והא-ל עמו. אבל כאשר הוא סר ממנו יתעלה, ויש אז חציצה בינו ובינו, אזי הוא חשוף לכל רעה המזדמנת לפגוע בו". הרמב"ם תומך את דבריו בפסוקו "והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות, ואמר ביום ההוא, הלא על כי אין אלוקי בקרבי מצאוני הרעות האלה". הסיבה שהאדם מופקר למקרה, היא לדעת הרמב"ם, כיוון שיש חציצה בינו לבין אלוקיו, אבל כאשר אלוקיו בקרבו, לא יפגע בו רע כלל וכלל.

הרמב"ם הולך כאן באופן עקרוני בדרכו של הנביא יחזקאל, רק שהאחרון דן בהשגחה על הכלל כולו, בעוד שהרמב"ם מתמקד בהשגחה על היחיד. המשותף לשניהם הוא, שהשראת השכינה על עם ישראל ובאמצעותו על המקדש, והשגחת

9. וכן בגמרא ראש השנה לא, ע"א עשר מסעות נסעה שכינה.

10. "מורה נבוכים" ג', יז-יח.

11. שם ג', נא.

ה' על היחיד, הם שפע השופע מן השמים. אבל כדי לקלוט שפע זה, צריך הציבור או היחיד להכין לכך כלים. כלי קליטה לשפע האלוקי הם ההליכה בדרך ה', והרמב"ם מוסיף גם את הדבקות בה' באמצעות היכולת השכלית. החלשתם של "כלים" אלו יוצרת מצב שאין לשפע האלוקי היכן להקלט, ולפיכך הוא נחלש או נעלם. לדרך זו שותף גם הרמב"ם¹²:

"לא יגרע מצדיק עיניו: זה הכתוב מפרש ענין גדול בענין ההשגחה, ובאו בו פסוקים רבים. כי אנשי התורה והאמונה יאמינו בהשגחה, כי הא-ל ישגיח וישמור מין האדם... ולא בא בתורה או כנבואה שיהיה הא-ל משגיח ושומר אישי שאר הבריות שאין מדברות, רק שומר את הכללים בכלל השמים וצבאם... והטעם הזה ידוע וברור. כי האדם מפני שהוא מכיר את אלוקיו, ישגיח עליו וישמור אותו. ולא כן שאר הבריות שאין יודעות בראם. ומן הטעם הזה ישמור את הצדיקים. כי כאשר לבם ועיניהם תמיד עמו, כן עיני ה' עליהם מראשית השנה ועד אחרית שנה, עד כי החסיד הגמור הדבק באלוקיו תמיד ולא יפרד, הדבק במחשבתו בו בענין מעיניו העולם, יהיה נשמר תמיד מכל מקרי הזמן, אפילו ההווים בטבע. וישתמר מהם בנס יעשה לו תמיד, כאילו יחשב מכת העליונים, אינם מבני ההוויה וההפסד למקרי העתים. וכפי קרבתו להדבק באלוקיו, ישתמר שמירה מעולה. והרחוק מן הא-ל במחשבתו ובמעשיו, ואפילו לא יתחייב מיתה בחטאו אשר חטא, יהיה משולח ונעזב למקרים".

הרמב"ם והרמב"ן משיבים בדבריהם אלו על השאלה שהצגנו בראשית עיוננו, כיצד יתכן מצב של הסתר פנים במציאות של השגחה קבועה ומתמדת. גדולי הוגים אלו מלמדים כי קיימים יחסי גומלין בין התנהגותו של האדם ביחס לאלוקיו, לבין ההשגחה השופעת עליו. מעשיו יקרבוהו או לחילופין, ירחיקוהו. דומה כי הרעיון העולה מן הדברים הוא, שההשגחה הפורשת כנפיה, כוללת גם מצבים של הסתר פנים, לפיו הסתר הפנים הוא עצמו חלק מההשגחה על האדם, כפי שעולה מדבריו של רבנו בחיי תלמידו של הרשב"א¹³: "והנה ירמיהו ע"ה באר ההשגחה על שני חלקים כלליים ופרטיים. ואין זה - רק בבני אדם שההשגחה שופעת עליהם בכלל ובפרט. והוא שאמר (ירמיהו ל"ב, יט) "גדל העצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם" - זו היא השגחה כללית. "לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו" - זהו השגחה פרטית. וזהו שאמר שלמה (שיר השירים ב', טו) "דומה דודי לצבי או לעופר האיילים הנה זה עומד אחר

12. בפירושו לאיוב ל"ו, ז "לא יגרע מצדיק עיניו".

13. ראה י. אריכא, קבלה באור בהיר, תל אביב תשנ"ו, עמ' 63-61.

כתלנו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים... והענין הזה להורות שהשם יתברך הנמשל לדוד הוא נמצא וקרוב בלב, והוא רחוק להשיגו... ואמר "אחר כתלנו" - דימה חומר המפסיק בין השם יתברך ובינינו לכותל שהוא בנין של עפר. כי לולא הפסקת הכותל היינו אומרים - הנה זה אלוקינו. ומקרא מלא הוא כמו דאת אומר (ישעיהו נ"ט, ב) "עוונותיכם היו מבדילים", ובא ולימד כי אע"פ שיש כתל זה מפסיק, משגיח הוא מן חלוני רקיע ומציץ מן החרכים שבכסא הכבוד". המשמעות של "משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים" היא, שההשגחה שופעת לעתים מתוך חלון מרווח, ולעתים מתוך חרך צר, כלומר, ממצב של הסתר פנים. הסבה לכך, כפי שאומר הפרשן, היא ש"עוונותיכם היו מבדילים ביניכם ובין ה' אלוקיכם".

נושא זה קובע ברכה לעצמו ונידון בקבלה ובחסידות בהרחבה רבה. נביא כאן את עיקרי הדברים. בפסוק המוצא של מאמר זה נאמר: "וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרת פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות" (פרשת "וילך"). בפסוק זה אין התורה מתארת את פרטי העונש, אשר מפורטים בהרחבה שתי פרשיות קודם - בפרשת התוכחה. העונש המפורט שם הוא גלות. בקבלה ובחסידות קושרים את גלות ישראל עם רעיון "גלות השכינה".

לפי המקובל בקבלה ובחסידות, בשעת הבריאה צמצם הבורא והסתיר את עצמו, וכך איפשר לעולם להברא. פעולת הצמצום של האלוקים אל מסתרי עצמו, יש בה משום גלות של האלוקות עצמה. התהוות העולם הוא תהליך, שבמהלכו הוציא אלוקים משפע מהותו את הספירות, את האורות האלוקיים שבאמצעותם הוא התגלה. כל דבר הרוצה להתגלות זקוק לכלים לשם כך, שהרי בלעדיהם הוא יחזור לאינסוף. האור של הבריאה נמשך בחזקה אל הכלים, ומסבות שונות - נשברו הכלים הללו, והאורות נתפזרו. רוב האור חזר למקורו. אולם חלקים או ניצוצות ממנו, נפלו למטה ונתפזרו שם. תאור זה המכונה "שבירה", עומד ביסוד הגלות. מעתה אין בעולם שום דבר שלם, כי הכל נפגם בשבירה. לפיכך כל ההווייה נמצאת בגלות.

הניצוצות של האור האלוקי נפלו לתהום, אשר בה מתהווים כוחות הרע, שהבורא רצה שהנבדאים יבחנו בהם ויוכיחו את יכולת בחירתם על ידי התגברות עליהם. לתוך שלטון כוחות הרע האלה, הנקראים "קליפות", נפלו כוחות של קדושה, ניצוצות של אור אלוקי. זוהי אפוא, גלות של האלוקות, של "ניצוצות השכינה". גלות השכינה לבין ה"קליפות" היא תופעה המקיפה את כל המציאות, וכל חוסר השלימות שבעולם נובע ממנה.

בקבלה נתפתח הרעיון שיעודו של עם ישראל הוא לגאול את השכינה, באמצעות התנהגות יהודית נאותה. גלות השכינה וגאולתה באמצעות תורה ומצוות, מתוארים בבהירות בדברי ה"מגיד" שנתגלה לר' יוסף קארו בתיקון ליל שבועות שנערך בסלוניקי בשנת רצ"ג: "והתחיל ואמר, ידידי המהדרים... אשר שמתם נפשכם לעטרני בליל זה, אשר זה כמה שנים נפלה עטרת ראשי ואין מנחם לי, ואני מושלכת בעפר, חובקת אשפתות. ועתה החזרתם עטרה ליושנה... וקול תורתכם והבל פיכם עלה לפני הקב"ה ובקע כמה רקיעים... ועל ידיכם נתעליתי בלילה הזה..."¹⁴.

גלות השכינה היא היסוד לגלות עם ישראל, וגלות ישראל היא ביטוי של הסתר פנים. לפי הרעיון הקבלי, עם ישראל אמור לגאול את השכינה באמצעות חיי תורה ומצוות. מסקנת הדברים היא, שהסתר הפנים, קיומו ועצמתו, תלויים בהתנהגותו של עם ישראל.

כיוון שהסתר הפנים הוא תגובה על התנהגות עם ישראל, נמצא שהסתר זה, מתרחש במסגרת ההשגחה העליונה, ומכאן שאין סתירה בין השניים. ר' נחמן מברסלב היטיב להסביר את משמעות הסתר הפנים וכיצד הוא נקלט בתודעתו של היהודי: "כי יש שני הסתרות, וכשהיית נסתר בהסתרה אחת, גם כן קשה מאד למוצאו. אך אעפ"כ, כשהוא נסתר בהסתרה אחת, אפשר לייגע ולחזור עד שימצא אותו יתברך, מאחר שידוע שהשי"י נסתר ממנו. אבל כשהיית נסתר בהסתרה תוך הסתרה, דהיינו, שההסתרה בעצמה נסתרת ממנו, דהיינו, שאינו יודע כלל שהשי"י נסתר ממנו, אזי אי אפשר כלל למוצאו אותו, מאחר שאינו יודע כלל מהשי"י. וזה בחינת "ואנכי הסתר אסתיר", דהיינו, שאסתיר ההסתרה, שלא ידעו כלל שהשי"י נסתר. ואזי בודאי אינו יכול למוצאו אותו יתברך, מאחר שאינו יודע כלל שצריך לבקש אותו יתברך, כי אינו יודע כלל שהשי"י נסתר ממנו, כי ההסתרה בעצמה נסתרת כנ"ל"¹⁵.

הסתר הפנים לפי ר' נחמן, תלוי במידה רבה בתחושתו של היהודי, שהרי כבר לימדנו ר' יעקב יוסף מפולנאה תלמיד הבעש"ט¹⁶, שכאשר היהודי יודע שיש הסתר פנים, שוב אין זה הסתר. בהמשך דבריו, מעמיד ר' נחמן על הרעיון, שגם בתוך הסתר הפנים ניתן לגלות את מציאות הקב"ה: "אבל באמת אפילו בכל ההסתרות, ואפילו בהסתרה שבתוך הסתרה, בודאי גם שם מלובש השי"י. כי בודאי אין שום דבר שלא יהיה בו חיות השי"י, כי בלעדי חיותו לא היה לו קיום כלל. ועל כן בודאי בכל הדברים ובכל המעשים ובכל המחשבות, מלובש שם השי"י כביכול, ואפילו אם חס ושלום עושין דבר עבירה שהוא שלא כרצון השי"י, עכ"ז בודאי יש שם חיות השי"י, אך שהוא בהעלם ובצמצום גדול".

14. ר' יוסף קארו, ספר מגיד מישרים, ירושלים תשי"ד, עמ' 18.

15. ליקוטי מוהר"ן, ירושלים תש"ן, פרק נו.

16. ר' יעקב יוסף מפולנאה, תולדות יעקב יוסף, קארץ תק"ס, בתחילת ספרו.

הרמח"ל דן בנושא זה בספרו "דעת תבונות"¹⁷. תחילה יוצא הרמח"ל מתוך ההנחה "שאין שום שר ולא שום כח שני כמו שחשב עובדי עבודה זרה, ולא עוד אלא שהוא לבדו משגיח על כל בריותיו השגחה פרטית, ואין שום דבר נולד בעולמו אלא מרצונו ומידו, ולא במקרה ולא בטבע ולא במזל, אלא הוא השופט כל ארץ וכל אשר בה, וגוזר כל אשר יעשה בעליונים ובתחתונים, עד סוף כל המדרגות שבכל הבריאה כולה". הסתר פנים לפי הרמח"ל איננו בהכרח עונש, אלא מציאות שמגמתה חינוכית, לאפשר לאדם להשתדל ולהתאמץ לגלות בעצמו את אור פני ה': "שאעי"פ שהנבראים נבראו בחסרונם, אך לא יהיה החסרון מום קבוע בהם, אלא אדרבה, מום עובר... כי הנה החסרון ההוא לא נולד אלא מהסתר פניו של האדון ב"ה שלא רצה להאיר פניו על נבראיו מתחילה מיד, שיהיו שלימים בתחילה, אלא אדרבה, הסתיר פניו מהם והשאירם חסרים..."¹⁸.

הרמח"ל מעמיד על הרעיון שגילוי פני ה' תלוי בעבודת האדם ובהשתדלותו, וממילא יובן שהסתר פנים הוא מצב שנוצר כתוצאה מהתנהגות הפוכה: "והנה בהיות הצדיקים עובדים העבודה הזאת (הכוונה לתיקון הבריאה ולסילוק כל מונע המבדיל בין הנבראים לבורא), יתעורר היחוד העליון ויגלה קצת גילוי ממנו כפי הכנת העבודה ההיא... שאין לך עבודה שאין מוספת תיקון בעולם מצד גילוי יחודו ית', שהוא המעביר מה שמפריד בין הנבראים ובין הבורא ית' ומדביק הנבראים אל הכבוד העליון, ויתדבק מציאות התחתונים עם קדושתו ית'..." דבקות זו גורמת לירידת שפע רב בתחום הרוחני והגשמי: "והנה בתחילה יתחזק התדבקות הנשמות בקדושתו ית' כחלק המתדבק בכל שלו, שהוא ענין שהמשיל הכתוב כי חלק ה' עמו, והוא העניין המבואר בתחילת שיר השירים "ישקני מנשיקות פיהו", שהוא מהווה עוצם ההתדבקות... שיכול להעשות בין הקב"ה וכנסת ישראל ולכל כללות נמצאיו, שפע של קדושה, דהיינו, שפע אלוקי ורוחני ושפע של ברכה... והנה בהיות מתדבקים התחתונים ב' ית' בדבקות אהבה, יעורר הקב"ה האהבה בינו וביניהם וירצה בעבודתם"¹⁹.

17. דעת תבונות, מהדורת י"מ גולדבלט, ירושלים תשנ"ז, עמ' ל'.

18. שם, עמ' מד.

19. שם, עמ' שמ-שמא.

חתימה

נסיים את דברינו בציטוט מספרו של הרב שלמה אבינר²⁰, אשר מתייחס ליחסי השגחה לעומת הסתר פנים: "כיצד יתכן שאדם ימות כתוצאה מתאונה או מלחמה וכיו"ב, בלי שום קשר למעשיו...?"

השקפת הרמב"ם על ההשגחה היא, שהקב"ה ברא את העולם, ורצה שהעולם יתקיים ויתנהג על פי חוקי הטבע והבחירה החופשית. כך רצונו וחכמתו של רבש"ע שאדם יוכל להפגע מפגעי טבע שונים, כי כך גוזר חוק הטבע. וכן בני אדם יוכלו להרוג בני אדם אחרים, גם אם הם צדיקים, כי יש בחירה חופשית. אמנם יש שזוכים להשגחה פרטית ישירה. מי שדבק בקב"ה כל חייו, הקב"ה שומר עליו מכל צרה. וככל שאדם דבק בקב"ה - יותר דבקה בו ההשגחה הפרטית, כמו שנאמר "יושב בסתר עליון..."²¹, רק לאדם כזה ורק אז, מתקיים בו המשך הפסוק "כי הוא יצילך מפח יקוש...".

אין השגחה כזו לכל אחד, אלא למי שדבק בו ית' לגמרי. מי שקצת מתעניין בקב"ה, אזי הקב"ה קצת מתעניין בו. ומי שבכלל אינו מתעניין בקב"ה, כביכול, הקב"ה איננו מתעניין בו כלל, והריהו בשבילו כהמה. הקב"ה משגיח על האדם כמסך אש וענן סביבו. אבל אם האדם עושה עבירות, הריהו כקודח חורים במסך ההגנה הזה והורס במו ידיו את ההשגחה הפרטית שעליו. על ידי מעשיו הוא משנה את סדרי ההנהגה האלוקית כלפיו. וכנאמר בדברים ל"א, יח: "ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא". כלומר, העונש על רשעות האדם, הוא הסתרת פני ה', כלומר הסתרת השגחתו ממנו²¹. הסרת ההשגחה אף היא שייכת לסדר ההשגחה. השגחתו מתבטאת בכך שכאילו אינו משגיח.

לסיכום: אדם שאינו דבק לגמרי בקב"ה, הרי הקב"ה כאילו מסתיר פניו ומסיר השגחתו ממנו, בהרבה או במעט, ואז הוא עלול להפגע מפגעי הטבע ומפגעי רשעי אדם הקיימים בעולם בדרך הטבע. לכן אפשר שימות גם אם הוא צדיק שרובו זכויות".

20. שי אבינר, "טל חרמון", מועדים, ימים נוראים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 27.

21. "מורה נבוכים" ג', יב, ג', יז-יח. ג', נא.